

MEHR LICHT!

Álom a kortárs művészetben 2.*
Három álom-munka**

Életünk egyik legrejtélyesebb és legizgalmasabb jelenségeként, az *álmok*, a kezdetektől fogva lebilincsel és foglalkoztat bennünket - beleértve a képzőművészeket is. A kortárs művészetben ugyancsak fontos és izgalmas téma,¹ művészettudományi feldolgozására mégis alig van példa.² Pedig a tudományok megannyi területén folyik *álmok* kutatás a filozófiától, irodalomtörténettől, nyelvésztől és antropológiától a neurofiziológián és pszichiátrián át a pszichológiáig. Az *álmok* értelmezések azonban többnyire, mind a mai napig, a pszichoanalízis korábbi kutatásainak és elméleti megközelítéseihez - legyen az freudi, adleri vagy jungi - a talaján állnak. Nem véletlenül: a modern idegtudományoknak nem sok mondanivalójuk van az álmok tartalmával kapcsolatban³: a peptidek és neurotranszmitterek nem beszélnek.

- Ennek alátámasztásául csak néhány kiállítás: *Mindenkinek van egy álma*, Trafó, Kortárs Művészetek Háza, Budapest, kurátor: MOLNÁR EDIT. 2000. április 7–május 7. (<http://studio.c3.hu/studio/magyar/csereprogramok/mindenkinekvanegyalma.html>, illetve ld. még Lázár Eszter: *Mindenkinek van egy álma. Balkon, 2000/5, 22-23.*, http://www.balkon.hu/archiv/balkon_2000_05/lazar_e.pdf); *Mindenkinek van egy álma, mindenkinek van egy tevédeése*, Stúdió Galéria, Budapest, 2016. január 13-23., kurátor: ZSIKLA MÓNKA (<http://studio.c3.hu/arch/mindenkinek-van-egy-álma-mindenkinek-van-egy-tevedese/>); *Ébredni alszom, lefeküdni kelek föl*, Stúdió Galéria, Budapest, 2016. február 12 - március 2., kurátorok: SZALIPSZKI JUDIT, SZEMZŐ ZSÓFIA (<http://studio.c3.hu/arch/ebredni-alszom-lefekudni-kelek-fol/>); *Randomroutines: A Lucidok álma /Dreams on Lucids*. Kisterem, Budapest, 2016. március 2 - április 1. (<http://www.kisterem.hu/randomroutines-2016/>); *Álomvadászok*, Latařka Galéria, Budapest, 2016. március 10-31., kurátor TOMASZ PIARS, (<http://latakagalerial.blogspot.com/2016/03/alomvadaszok.html>), és a 2019. évi *Art Capital művészeti fesztivál* témája *Régi és új álmok* címmel (<http://www.artcapital.hu/>) is ez volt.
- GELLÉR KATALIN: *Álom és alkotás. Thalassa*, 15. 3. 2004. 41-55. ([http://imago.mtapi.hu/a_folyoirat/e_szovegek/pdf/\(15\)2004_3/041-55_Geller-K.pdf](http://imago.mtapi.hu/a_folyoirat/e_szovegek/pdf/(15)2004_3/041-55_Geller-K.pdf)); KOVÁCS IMRE: *Álom és színesztétia. Megjegyzések a Lohengrin előjátékának befogadástörténetéhez. Magyar Zene*. 54. 2. 2016. május, 151-160. (http://mzzt.hu/pdfs/mz%202016_2_151_KovacsImre.pdf). Ezek a régebbi korszakokkal foglalkozó tanulmányok üdítő kivételek.
- Noha tartalomlelemzéseket végeztek: DOUWE DRAAISMA: *Az álomszövő*. Ford. Fenyves Miklós, Gondolat, Budapest, 2107, 36-37., 46-47.; C.S. HALL - R.L. VAN DE CASTLE: *The Content Analysis of Dreams*. Appleton-Century-Crofts, New York, 1966; J.A. HOBSON - R.W. MCCARLEY: *The Brain as a Dream-state Generator. An Activation Synthesis Hypothesis of the Dream Process. American Journal of Psychiatry*, 134. 1977, 1335-1368.; ALICE ROBB: *Miért álmodunk?* Libri, Budapest, 2018, 36-37.; CALVIN HALL - WILLIAM G. DOMHOFF: *Friendliness in Dreams. Journal of Social Psychology*, 62. 2. 1964. 309.; WILLIAM G. DOMHOFF: *The Dreams of Men and Women: Patterns of Gender Similarity and Difference*. 2005. ld. https://dreams.ucsc.edu/Library/domhoff_2005c.html

* 2015. április 18-án, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Francia kapcsolat Kutatócsoport (Budapest) & RETINA International (AIAC Paris 8) által szervezett *Álmok ember* című kétnapos konferencián ezzel a címmel, de más alkotók álommal kapcsolatos munkáiról tartottam előadást. Ld. <https://btk.ppke.hu/karunkrol/intezetek-tanszekek/klasszikus-es-ujlatin-nyelvek-intezete/francia-tanszek/hirek/almok-ember-homme-qui-reve-experiences-des-frontieres> (Utolsó belépés a tanulmányban hivatkozott webhelyekre: 2020. május 24.). A konferenciakötet kiadása előkészületben van a L'Harmattan Kiadónál.

** A szöveg az *Álom a modern és kortárs művészetben* című konferencián elhangzott előadás (Szentendre, Ferenczy Múzeum, 2019. június 12. (<http://www.muzeumcentrum.hu/alom-modern-es-kortars-muveszetben/>), szerkesztett, kiegészített változata.

Tanulmányom címe arra utal,⁴ hogy benne olyan kortárs alkotásokat mutatok be, amelyek szakítanak a sztereotíp művészet-álmok kapcsolattal: valamiféleképpen a *homályosság* ellen dolgoznak. Kettő közülük tárgyilagos módon foglalkozik témájával: az álombeli repüléssel, illetve az utazással kapcsolatos szorongásos álmokkal - ezek a munkák egyáltalán nem álomszerűek. A harmadiknak pedig a tudatos álmodás a témája.

A három mű nemcsak témájában, műfajában és egész karakterében tér el egymástól, hanem abban is, hogy háromféle *álmok* fogást testesítenek meg: A RANDOMROUTINES: *A Lucidok álma /Dreams on Lucids* című videó-installációja (2016) az álom irányíthatóságát, SURÁNYI NÓRA *Normális ember voltam* című filmje (2013-2019) az álom az álmodó személyiségével összefüggő jellegét veti fel, KATARINA ŠEVIĆ *The Common Dream Book* című álmogyűjtéménye (2003-) pedig azt, hogy az ébrenléti valóság szorongató elemei hogyan törnek be az álmokba. Fontos megjegyezni, hogy ezek a művek ténylegesen az álmokról szólnak, mivel sok kortárs kiállításon az álom többnyire a vágy szinonimája. A Stúdió Galériában 2016-ban rendezett *Ébredni alszom, lefeküdni kelek föl* című kiállítás

4 Valamint arra, hogy szükségünk van az álom birodalmában is a tiszta látásra, noha a goethei felszólítás a közelgő végleges besötétedés elleni felkiáltás. És ne felejtjük: Hüpnosz és Thanatosz ikertestvérek. A halál után - írja SZENT ÁGOSTON 415-ben - „a testi szemek örökre lecsukódnak, de lesznek olyan szemek, amelyek majd érzékelnek. A lucidus álom Augustinus szerint tökéletes analógiával szolgál a lélek továbbélésére a testi halál után.” DRAAISMA i. m. 138.

például már a címben megfogalmazott kurátori felvetés szerint is az álomra mint a való élet metaforájára utalt egyfelől, másfelől az álom és ébrenlét ambivalens és (olykor szétbogozhatatlanul) összefonódó kapcsolatára. A kiállítás természetesen befogadott ténylegesen álomról szóló munkákat is.⁵

Azért választottam ezeket a *tárgyilagos* műveket, mert miközben szisztematikusan és sallangmentesen feltárnak és bemutatnak álmokat és álmodókat, tárgyukon keresztül mégis elének tárják az álmok csodás világát. Teszik ezt úgy, hogy a szándékolt objektivitás és a fikció között látni hagyják a réseket: játékra hívják a nézőt, aki éber tudattal hagyja magát lenyűgözni és bevonni. De még ezen túl is számos ponton kapcsolódnak egymáshoz. Surányi és Šević tematikus válogatásai például *gyűjteményiségük* szempontjából sem szokványosak: nem egy-egy ember saját álmait tartalmazzák, és nem is pszichológusok-pszichiáterek kutatócsoportjainak szakmai gyűjtéményei. Surányi és a Randomroutines munkái filmalapúak, bár a témájuk különbözik: az előbbi a lucidus álmodásról, míg az utóbbi a repüléssel álmokról szól. Ugyanakkor mindhárom műben lényeges a szöveg szerepe, e tekintetben mintegy sorozatot alkotnak: a Randomroutines esetében egy kvázi-elbeszélés vezet a nézőt, jöllehet a vizuális hatás legalább olyan intenzitású - ha nem erősebb. Surányinál, aki filmre vette az interjúkat, a szöveg és kép szerepe kiegyensúlyozott, míg Šević csupán szövegekkel dolgozott, az *álmok* beszéléseket kinyomtatva mutatta be.

Ezek a munkák nem az *álmok* szerűséget aknázzák ki, nem akarnak elvarázsolni. Más-más módon ugyan, de több közülük van az ébrenléti, világos tudatállapothoz. Az álomszerűsége a képzőművészetben a szürrealizmus óta közmegegyezéses képi kompozíciós és formai-tartalmi tulajdonságokat értem: homályosság, epizodikusság, montázszerűség, enigmatikus tárgykapcsolatok, bizarr, a hétköznapokban elképzelhetetlen jelentek, arányok; az éles, világos, részletes, színgazdag, kidolgozott részletek cseppfolyós, elnagyolt formák között, tág és sivár térben jelennek meg stb.

Az, hogy a művészi munka mennyiben hasonlítható az *álmok* munkához és a mű értelmezése az *álmok* fejtéshez - külön tanulmányt érdemelne.⁶ A film és az álom kapcsolatáról már összefoglaló munkák is születtek.⁷ BÁLINT KATALIN és FECSKÓ EDINA ENIKŐ⁸ tanulmányát a film és az álom pszichoanalitikus szempontú összevetéséről, több okból is érdemes felidézni. Először is: kifejtik, hogy a filmnéző, különösen, ha sötét teremben nézi a világitó képsorokat, azt ugyan tudja, hogy éppen filmet néz, mégis hasonló agyi aktivitást mutat, mint az álmodó, aki azonban csak ritkán tudja, hogy álmodik. Másodszor: azon túl, hogy rámutatnak a filmes munka és az álommunka analógiájára, valamint arra, hogy mind a film, mind az álom *vágyteljesítés*, az álomfejtés és „filmfejtés” hasonlóságát is érintik. Az álmok azért bűvölnek el, amiért a *fikciók* is - felsejlik bennük valami racionálisan megragadhatatlan igazság -, de azért is, mert hisszük, hogy kapcsolatban állnak éber életünkkel. E *kettős kötés* miatt nem unjuk meg

- Ezen a kiállításon (ld. 2. sz. jegyzet) szerepelt Katarina Šević és Surányi Nóra munkája. A recenzens persze társadalomkritikát látott a kiállításban. Ld. PÁLYI MÁRK: *Gondolatok a képtárban: Ébredni alszom, lefeküdni kelek föl. Balkon, 2016/3, 31-33.* (http://epa.oszk.hu/03000/03057/00083/pdf/EPA03057_balkon_2016_3_31-33.pdf)
- JOHN A. WALKER: *Dream-work and art-work. Leonardo*, 16. 2. 1983, 109-114. Freud teóriájának - noha sokan bírálták és cáfolták - még mindig vannak tartalékai. Pl. Sigmund Freud: *Álmokfejtés* (1900), ford. Hollós István, Budapest, Helikon, 2016; Leonardo da Vinci egy gyermeki emléke (1910), ford. Vikár György. In: Erős Ferenc (szerk.): *Sigmund Freud művei IX. - Művészeti íráások*, Filum, Budapest, 2001, 103-114; Michelangelo Mózese. Uo. 207-240.
- LAURA MARCUS: *Álom és kinematografikus tudat. Apertúra, 2006. ősz*, ld. <http://uj.apertura.hu/2006/osz/marcus-alom-es-kinematografikus-tudat/>
- BÁLINT KATALIN - FECSKÓ EDINA ENIKŐ: *Az álommetafora a pszichoanalitikus filmelméletben. Imágó, 3 (24). 2. 2013, 73-82.*, ([http://imago.mtapi.hu/a_folyoirat/e_szovegek/pdf/3\(24\)2013-2/073-82_Balint-K_Fecsko-E-E.pdf](http://imago.mtapi.hu/a_folyoirat/e_szovegek/pdf/3(24)2013-2/073-82_Balint-K_Fecsko-E-E.pdf))

mások álmait sem. A hasonlóságaikban felismerjük a sajátjainkat is, miközben a különbségeik az egyedire, a megismételhetetlenre, a változatosságra, az álomvilág kimeríthetetlenlenségére mutatnak rá. A kutatások, az álmok feltérképezése, azok közhelyszerű mintázatait rajzolta ki, egyetemes álmok létezéséről pedig már régóta tudunk. Bár a jelenlegi közmegegyezés szerint az *álmok* csupán az idegek játéka, funkciója valamiféle agyi nagytakarítás; mégis elbűvöl. SZENDI GÁBOR - MICHAEL JOUVET nyomán - szellemesen, *hardware-karbantartó* szerepet tulajdonít az álomnak: töredezettség-mentesítéshez és a helyfelszabadító program beindításához hasonlóan, amely törli a felesleges töredékadatokat a gépről - az agyból.⁹ Az agy tehát az álmodás során egyfelől törli a nappal begyűjtött, felesleges információkat, másfelől pedig kiválogatja és hosszútávú megőrzésre adja a hasznosnak tartott információkat.

Meggyőződésem, hogy a hardware-karbantartással együtt, lelki problémák megoldásában is segítenek az álmok - még ha a freudi neurológia teljességgel hamisnak bizonyult is.¹⁰ Az *elfojtás* mindazonáltal lelki tény, a freudi modell mint metafora működőképes: „Az álmok kulcsfontosságú szerepet játszanak a legfontosabb érzelmi és kognitív rendszereink működésében, hozzájárulnak az emlékek felidezéséhez, a problémamegoldás folyamatához és a lelki egészségünk megőrzéséhez. (...) felszínre hozhatják mélyen gyökerező szorongásainkat, vágyainkat, kényszeríthetnek minket, hogy szembesüljünk a nem tudatos reményeinkkel és félelmeinkkel.”¹¹

Valószínűleg az álmoknak is legalább olyan sokféle megfejtése van, mint ahány értelmezése a műalkotásoknak. Az álomfejtés és „műfejtés” analógiája termékeny lehet, amennyiben ennek révén új megismerési módokra, irányokra lehet szert tenni - például akkor, ha egy eltolt, szimbolikus sűrítményt kell éppen kibontani. A Randomroutines, Surányi és Šević az álmokról realista protokoll szerint beszélnek, s épp ezért is érdekes, hogy munkáik mit is mondanak az álmokról.

9 SZENDI GÁBOR: *Rémálmaink. Internet Kalauz, 2002. október, 32-35.*, ld. <https://www.tenyek-tevhitek.hu/remalom.htm>

10 MICHAEL JOUVET: *Átvás és álom*. Ford. Gécseg Zsuzsa, Typotex, Budapest, 2001, 128. skk.

11 ALICE ROBB i. m. 16, 17.

Randomroutines (Kaszás Tamás és Kristóf Krisztián):

A Dream on Lucids. A lucidok álma.¹²

„Álommű az, amit a művészek álmukban csinálnak meg (...) Egész estés magyarul beszélő konfabuláció a lucidok szektájáról, melynek tagjai közös és tudatos álmukban a fél-alvajáras technikáit gyakorolják. Ez a hibrid létforma kísérlet annak a fontos kérdésnek a megoldására, hogy miért nem élünk úgy, ahogyan élni akarunk.

A meseszöveg lényege, hogy az ember úgy mesél el kitalált eseményeket, mintha azok a valóságban megtörténtek volna. Ezt a helyzetet sokan hazugságként könyvelik el, esetleg megszidják érte az embert, ám ez hibás hozzáállás.¹³

A lucid álom elnevezést FREDERIK VAN EEDEN 1913-as álmokról szóló előadásának köszönhetjük,¹⁴ akinek magának is – 1898 és 1913 között – 352 lucid álma volt.¹⁵ A tudatos álom fontos jellemzője, hogy az álmodó irányítani tudja a figyelmét és az eseményeket.¹⁶ Gyakran a lehetetlenség érzete váltja ki (például repülés), miközben a többi körülmény reális. Élesebb, részletgazdagabb, és hiánytalanabb emléket hagy, mint a többi álom. Az álomban álomra ébredni tipikus és gyakori, hogy részben már az álomban is reflektálnak rá.¹⁷ A tudatos álmodás – amely ráadásul gyakorlással fejleszthető¹⁸ – nagyon népszerű lett: sikerrel használják a poszttraumás stressz szindróma kezelésére, de üldözéses rémálmokban is alkalmas a félelem és a démonok legyőzésére.¹⁹ Ugyanakkor nincs kapcsolatban a kreativitással és más személyiségjegyekkel.²⁰ Ha sokszor érezzük úgy, hogy

12 Kisterem, 2016. A kiállítást dokumentáló videó 62'10", ld. <https://www.youtube.com/watch?v=19NAWZaHz9Y&feature=youtu.be+%282020.+04.+05.%29>

13 Az alkotók statementjéből a Kisterem honlapján: <https://www.kisterem.hu/randomroutines-2016/>. Stáblista ugyanott.

14 FREDERIK VAN EEDEN: A Study of Dreams. *Proceedings of the Society for Psychical Research*, 26. 1913, ld. <http://www.lucidity.com/vanEeden.html>

15 DRAAISMA i. m. 116.

16 DRAAISMA i. m. 119. További jellemzői van Eeden szerint: általános jelleg: kellemes; időpont: reggel 5-8; testi állapot: kitűnő; nappali tudat álmodáskor szinte teljes; emléke felébredéskor: világos; előfordulás gyakori; utóhatás: jótékony, néha figyelmeztető. Uo.

17 Draaisma i. m. 126.

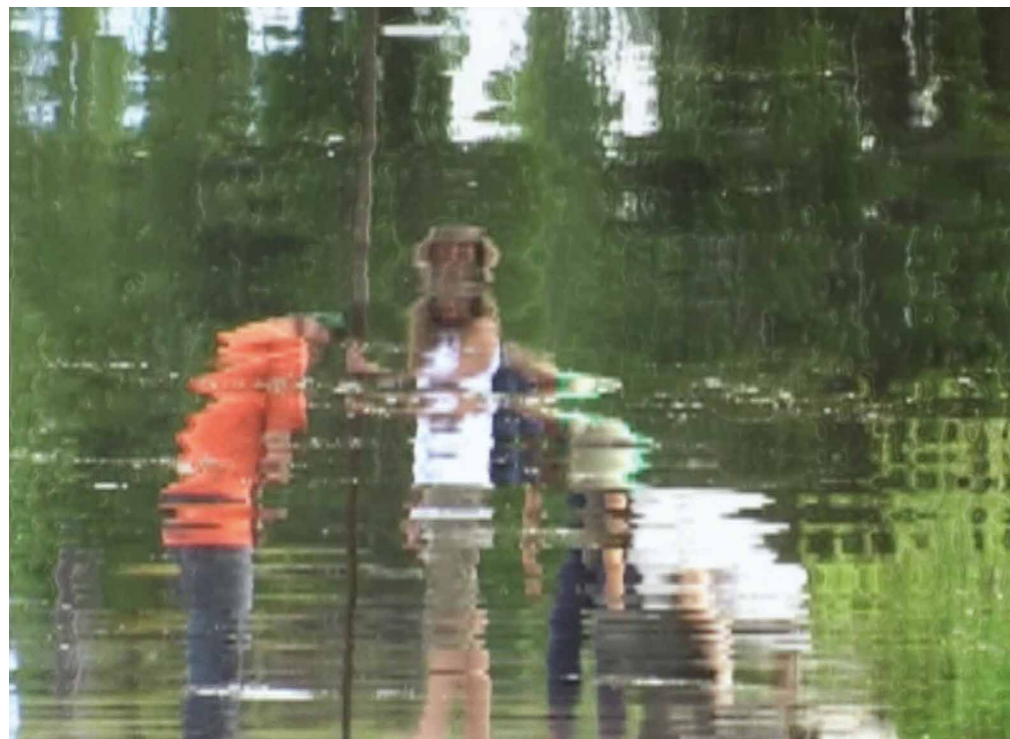
18 DRAAISMA i. m. 131.; S.P. LABERGE: Lucid dreaming as a learnable skill. A case study. *Perceptual and Motor Skills* 51. 1980, 1039-1042.

19 DRAAISMA i. m. 135.

20 DRAAISMA i. m. 133.; M. SCHREDL - D. ERLACHER: Lucid dreaming frequency and personality. *Personality and Individual Differences*, 37. 2004, 1463-1473.

Randomroutines (Kaszás Tamás és Kristóf Krisztián)

A Dream on Lucids. A lucidok álma., 2016

mi irányítjuk az eseményeket, az nyilván önbizalommal és boldogsággal tölt el, és ez talán nyomot hagy a személyiségben is.²¹ A *Dream on Lucids. A lucidok álma* című fikció témája tehát az álmok tudatos fajtája: az, amelyben az álmodó tudatában van annak, hogy álmodik.²² A videóinstallációval létrehozott *environmentben* a alkotók a mennyezetre erősített, öt tükrökből álló „csillárra” vetítették, mely így a kiállítóter falain fragmentálva tükröződött. Ezt kiegészítette a falon két kis tükrök, melyek a főszereplők hangját vizualizálták két pislákoló fényforrással. A film kb. 150 mozgó és állóképből áll, többségüket az alkotók készítették, gyűjtötték együttműködésük mintegy 10 éve alatt, egy kisebb részüket pedig e projekt céljából forgatták. A rögtönzött erdei kunyhónak berendezett sötét tér az itt-ott random megjelenő vetítéssel, és a csaknem folyamatos beszéddel *álomszerű szituációt* teremtett. A mű *szöveg-kerete* egy folyamatos párbeszéd. Arról nem esik szó, hogy kik, hol és miért beszélgetnek, de a beszédmódból úgy tűnik, mintha egy pszichológus (női hang) bírna szóra és vizsgálna egy férfit. A férfi a tudatos álmodásában szerzett tapasztalatait meséli el: A beszélgetés ideje előtt körülbelül öt évvel, barátnőjével rátaláltak „a tudatos álmodás technikáira” (3),²³ s rövid ideig egy művelődési központban ezt gyakorolták is (3-4). Végül odáig fejlesztették technikájukat, hogy közös álmot álmodtak: ugyanabba az *álomtérbe* jutottak (4).²⁴ Ott egy hang elvezette őket a tudatos álmodók közösségébe, ahova azután minden éjjel visszajártak. A tiszta, tudatos álmodók közösségében mindenki olyannyira önzonos, hogy még névre sincs szükségük (6), mivel „vágyaik őszinte tükröként manifesztálódnak” (12) – hasonlóan csodás módon, ahogy Tarkovszkij *Stalker*ében (1979) a zóna szobájában teljesülnek a vágyak. A közösség tagjai gyakorlatokat végeznek, például a víztükrökben látott tükröképet kell megmozdítani, azért, hogy az *adeptus* egyszerre két testben legyen „jelen, egyforma intenzitással” (7).

Egyik alkalommal a férfi kinyitotta a szemét, s meglátta az ágyat, amelyben alszanak, de

21 DRAAISMA i. m. 135.

22 DRAAISMA i. m. 118.

23 A számok A *Lucidok álma* szövegkönyv (pdf) oldal-számaira utalnak. Ezúton köszönöm az alkotóknak a szövegkönyvet.

24 Ahogy ez ENYEDI ILDIKÓ *Testről és Lélekről* című 2017-es filmjének két főszereplőjével is történik – akaratlanul.

Randomroutines (Kaszás Tamás és Kristóf Krisztián)
A Dream on Lucids. A lucidok álma., 2016

nem ébredt fel (6). (Így adták tudunkra a művészek, hogy klasszikus lucid álomról van szó.) Még egy álombeli performanszra is elment a pár, ahol a művész levitált. Ez önmagában nem volt meglepő, hiszen az elbeszélő is lebegve ment oda (kifejezve a repülő álomokkal való rokonságot), de azt állították, hogy a férfi a valóságban is lebegett – s ezt a felesége videófelvétele igazolja (7). Mindeközben a férfi hétköznapi éber élete elsorvadt (10). Barátnőjével gyakorolták az alvajárást is, hogy ne legyen többé „szükség alvásra (...) és felébrednünk sem kell, mert folyton éberek leszünk” (11). Bízta a tudatos álombeli, ám traumák, félelmek nélküli életben.

Egy drasztikus eset miatt azonban elbeszélőnk lassan szakított az álombeli lucid közösséggel: egy meztelen, kövér nőt (12) a lucidok kegyetlenül elűzték, amit később azzal magyaráztak, hogy „már nem tartozik a csoporthoz” (14). A kitaszított azonban más okot talált: szerinte a lucid álmodók vezetőjét a csoport projektálta a kollektív álomba, vagyis a vezetőnek nincs fizikai személyisége. Az, hogy erre a nő „rájött, már jó indok lehet a kizárására” (15). A férfi azt is elbeszéli, hogy ébren találkozott elűzött lucid társával, aki az ébrenlétkben férfi: a „gödörös”, aki egy nagypapa által elkezdett gödörben élte éber-álom-létét (12-13). Végül a férfi barátnője is elköltözik az álombeli konfliktus miatt. (14)

Az elbeszélő nézetei az álomról, illetve a tudatos álomról, a történet során radikálisan átalakultak. Kezdetben az érdekelte, „milyen összefüggések vannak az álmok és a valóság közt” (4). „Az álomban minden biztonságos” (13), igazán „bármilyen lehetséges.”

– mondja (15). A valóság ehhez képest romos (7), az ébrenlét alantas (14). „A lucid álmok segítségével irányíthatjuk az életet, s így találhatunk megoldást a problémákra. És, hogy ehhez befolyásolnunk kell álmainkat” – idézi a közösség vezetőjét (5). A *kollektív álom* egy darabig a legjobb megoldásnak tűnt, de közben arra jött rá a férfi, hogy az még nem a kiteljesedés, és „végpont valószínűleg nincs” (15).

Miután eldöntötte, hogy az „eset” miatt, s mivel úgy érezte „hogy eddig végig halottak közt voltam, és hát, aki álmodik, az halott” (16), elhagyja a csoportot és csak egyénileg gyakorolja tovább a lucid álmot. Így sikerült elérnie, hogy ki tudja kapcsolni a kettős valóságot, az alvajáras előtti csendes állapotot, a kívül-helyezkedés békéjét (17).

A társadalmi valóság rémületes tükröképe jelent meg abban az álombeli jelenetben, amikor a tömeg kiszorított és menekülésre kényszerített egy embert (13). Az álmodó ezt maga is baljósznak, túl reálisnak látta: mégis maradt még egy darabig. Részben tehetetlenségből, részben pedig azért,

Randomroutines (Kaszás Tamás és Kristóf Krisztián)

A Dream on Lucids. A lucidok álma., 2016

mert meg akarta érteni a történetet, mivel az nem volt világos, holott a lucidok közt „elég jó a gondolatmegosztás” (14).

A párbeszédbe olykor beleavatkozik más hang is: egy „suttogó” egy-két szóval, egyszer egy mondattal. Funkciója szerint, hol segítő szándékkal a képfelismerésben: „Kő és kavics” (1), „Kalapos ember”, „Rügyek pattognak” (2); vagy a megnevezésben: „Lucidooók” (5) „A gödrös ... A gödrös” (12), „Perifériaaa, perifériaaa” (17). Másszor fegyelmező: „Ne ezt mondd!” (3), „Ne dobolj a lábaddal!” „Ismételd!” (16); esetleg bölcselkedő: „Csak az átéltnak van valóságértéke, a kigondoltnak nincs.” (16), de gunyoros is tud lenni: „Tárgynélküli viláág” (11), „Rejtőzködő piskóta” (a pszichonauta helyett, 10). És van egy „versmondó” is, aki Arany János (*Toldi*, 11) és Ady idézésével (1) a férfi felettes énjét látszik megjeleníteni.

Ironikus, hogy a csoport vezetőjének ébrenléti foglalkozása épp „aneszteziológus” (7) – legalábbis így nevezik. De ironikus az elbeszélő férfinak adott utolsó feladat is, egy kérdőív kitöltése (16), melynek rubrikái – „AMI BAJ” és „AMIT TENNI LEHET” – a filmen egy levélrezereten jelennek meg.

Az alvajárási gyakorlása törést okoz a luciditás narratívájában, mivel az a tény, hogy a lucid alvásban a legmozdulatlanabb az ember, ezt lehetetlenné teszi: rendszert a hajnali, utolsó REM-szakaszban a legnagyobb a diszkrépancia az álmodott cselekvés és a mozdulatlan test között.²⁵ A tudományos-terápiás munka *imitációja* itt felfeslik: előtűnik, kitüremkedik a fikciós jelleg. A varázslat megtörik, amint felfedi magát a kitaláció. A műben egymásba folyik dokumentáció és fikció, álom és valóság – amire a filmi elbeszélés főszereplője vágyik. Ez a fajta *álom-megszállottság* eszünkbe juttatja WIM WENDERS *A világ végéig* (1991) című filmjét, melyben a férfi főszereplő kifejleszt egy olyan eszközt, ami az álmokat rögzíti. „Az alkotás azonban alkotói ellen fordul, mert a szereplők saját álmaik rabjaivá válnak. Mindenről és mindenkiről elfeledkezve, naphosszat kicsiny monitorjukat bámulják megszállottan, amelyen számtalanszor nézik újra saját felvett álmaikat. A világ, a társ, a környezet teljesen megszűnik számukra.”²⁶

25 DRAAISMA i. m. 62., 134.

26 MAJOR RITA: *Wim Wenders: A világ végéig* (film-ajánló) *Kairoz*, 2003-04, 3. 63-65. 64., ld. <http://jelenletmuhely.hu/kairoz/Kairoz-3.pdf>

A történet tudományosság és fikció között oszcillál, a képek pedig ennek megfelelően hol illusztrációk (víztükör, gödrös), hol az elbeszélés szerves részei (az ábrák, amiket meg kell a férfinak neveznie), egyébként pedig csak szorosabb-lazább asszociatív kapcsolatban állnak mind egymással, mind a szöveggel. A legkülönbözőbb témájú képek a néző számára esetleges ritmusban és helyen jelennek meg: így igazából ránk van bízva, hogy miféle összefüggéseket teremtünk közöttük. Az álomszerűséget fokozza, hogy sötét szobában folyik a vetítés, s hogy a „film” igazából nem is látható mint film, hanem csak tükrök által szétszabdalt fragmentumokban. E térbeli szaggatottság, az érthetetlen képi összefüggések azonban – talán túlzó mivoltuk miatt – mégsem andalítanak el: inkább azonnali reflexiókra készítetnek. Jól kivethető, hogyan jönnek létre a nézhető tükröképek, az eredeti kép azonban nem látható. Az alkotók tehát nem egyszerűen egy lucidokról szóló (közvetlenül nem látható) filmet vetítettek, hanem egy *metaforikus tükörinstallációt* készítettek, ami által egyszerre kapunk páli tanítást (az éber földi élet egy fragmentált álom), platóni barlanghasznalatot a valóság megismerhetőségéről, és ebben az *álomkeretben*, mint a lucidos álmodók, tudatában is vagyunk mindennek.

Surányi Nóra: *Normális ember voltam (2013–2019)*

„...a nagymamánál párnacsatázunk, ez a valóságban is nagyon sokszor megtörtént, és miközben ütjük egymást a párnával, aközben én felemelkedek. És nemcsak én igazából, hanem az unokatestvéreim is fel tudnak emelkedni. Ők máshogyan...”

(részlet Surányi Nóra filmjéből)

Surányi Nóra filmjében (27³¹) 21 embert kérdezett arról, hogy repült-e már álmában, és ha igen, az milyen élmény volt, hogyan, milyen körülmények között történt.²⁷ A cím a 8. beszámoló kezdőmondatát idézve ironikusan implikálja a kérdést, vajon normális dolog-e az *álombeli repülés*.

A filmben szereplők álmai semmilyen lényeges vonásukban nem különböznek az ismert repülési álmoktól,²⁸ az elbeszélések realitásfokát és az elbeszélő hitelességét azonban növelik az egyéni eltérések – még akkor is, ha nem tudhatjuk, mennyire egészíti ki azokat a fantázia, és mennyire pontos az emlékezet –, az álomtudományok számára akár új esettanulmányok gyanánt árnyalhatják a képet. A művészet-értelmezés célja persze nem ez, mindazonáltal az összkép igen érdekes és változatos. A megkérdezettek közül három kivétellel mindenkinek (10 férfi és 8 nő) volt repülési álma. Kilencen legalább egyszer, heten sokszor (többször) és ketten rendszeresen repülnek (12., 17.)²⁹ vagy repültek. Leggyakrabban a természetben (erdő, mező, sziklás mediterrán, sivatagos táj fölött – tíz említés), vagy város fölött (hat esetben), kétszer a szobában – mint Goethe.³⁰ Nyolcan (rendszerint hason – előre dőlve) fekvé, öten állva és ketten ülve repülnek – ahogy általában is,³¹ és pont olyan ritkasággal egyikük (9.) ültében hátrafelé dőlve emelkedik a magasba. Kifejezetten luciditásról csak hárman³² számolnak be, ugyanakkor nyolcan irányítják az eseményeket, csak egy álmodó említi (1.), hogy ő nem irányít. Legtöbbjüknek élvezetes (8) élmény volt. „Életem legjobb emléke, ...semmi máshoz

27 A filmben összesen kétszer hangzik el a kérdés: „Álmodtál-e valaha olyat, hogy repülsz?”

Többnyire a válaszból derül ki, hogy a monologizáló interjúalany konkrét kérdésekre felel.

28 DRAAISMA i. m. 49-65.

29 A számok a filmben megszólalók sorrendjét jelzik. Köszönöm Surányi Nórának a film egy kópiáját.

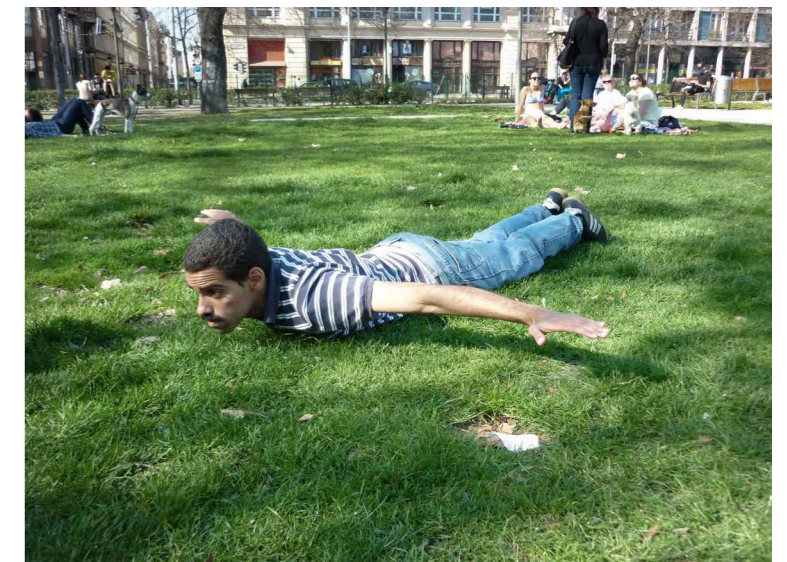
30 DRAAISMA i. m. 53.

31 DRAAISMA i. m. 53.

32 DRAAISMA szerint a tudatos és a repülési álmok közötti átfedés szembevetendő (Draaisma i. m. 62.). Nem minden lucidus álomban van repülés, de a repülések zöme lucidus. Olykor a repülés maga idézi elő a lucidusságot. (Draaisma i. m. 52., 123.) Azoknál, akik hajlamosak a lucidus álmokra, a repülés is gyakoribb: 10 lucidusból 6 repül (60%), míg 182 nem lucidus álmodóból csak 13,7% (Draaisma i. m. 62.).

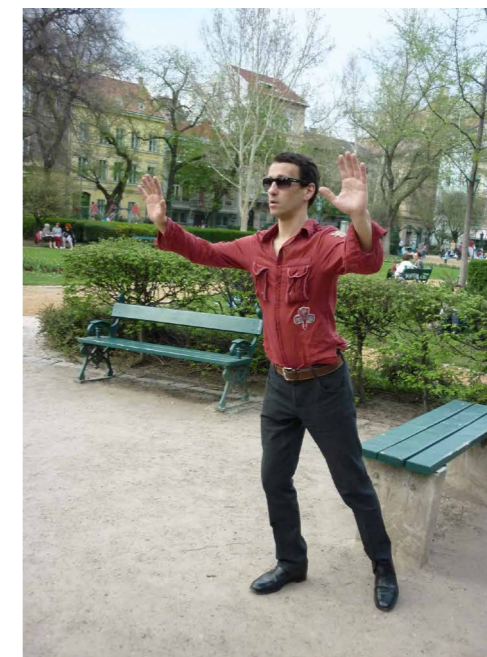
Surányi Nóra
Normális ember voltam. 1. szereplő. 2016

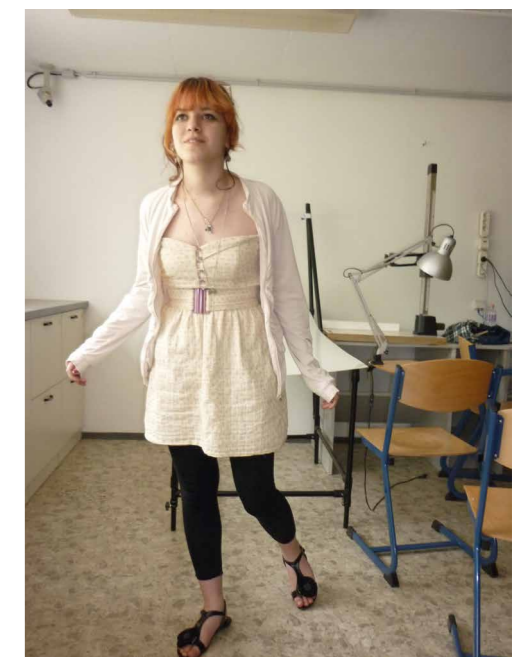
Surányi Nóra
Normális ember voltam. 3. szereplő. 2016

nem hasonlítható létélmény” (4.); „intenzív fizikai élmény, izgalmas, kellemes...” (17.) – mondják. Ketten fontosnak tartják megemlíteni, hogy nem félnek. Csak egyikük emlékezett úgy, hogy fárasztó, mint az úszás (13.) és akadt, aki (11.) traumatikus élményként számolt be róla, de ebben az esetben sem maga a repülés volt traumatikus, hanem a szituáció: ti. szűnyog volt álmában, akit a szülei le akartak csapni egy ronggyal. Négyüknek elég csak a repülésre gondolni, koncentrálni, akarni, vagy vágyni rá, hatuknál ugrásból, futásból, lendületes, egyre nagyobb léptekből lesz repülés vagy lépcsőről, dombról rugaszkodnak, ugranak el. Csupán – és ez eltér a statisztikai átlagtól – hárman nevezték meg a repülés motivációjának a veszély előli menekülést. Kivételesnek számít, hogy egyikük (10.) Aladinnal együtt szőnyegen repült (térdelve, vagy törökülésben): csak felült és már repültek is. Az is különleges, ahogy az egyik elbeszélő repülés közben önmaga tengelye körül forog, de a látvány nem forog vele (14.), és az is, hogy valaki az „ég felé zuhan” (6.) A gravitáció megszűnik az álomban (ezt említik többen is: 8., 14.), de „minden egyéb fizikai törvény szigorúan érvényben marad”.³³ Az 5. beszámoló figyelmeztet: „nem érhetsz dolgokhoz, mert lezuhansz”, a 7. pedig „kikerüli a dolgokat”. A filmen a legtöbben nagy gesztusokkal szemléltetve magyaráznak, heten be is mutatják, hogyan repültek álmukban.

A repülési álmokra sokféle magyarázat született: C.G. SELIGMAN (1924) antropológus úgy találta, hogy azt Kínától Jáváig kivétel nélkül kedvező jelnek tekintik, Zimbabwében a bakaondéknál hosszú életet,

Surányi Nóra
Normális ember voltam. 8. szereplő. 2016

Surányi Nóra
Normális ember voltam. 12. szereplő. 2016

legalább egyszer, miközben nagyon ritkák a repülési álmok. Egy 1991-es kutatás 1900 álomból 22 repülési álmot talált (1,16%).³⁸ Mások ugyan azt találták, hogy a megkérdezettek fele álmodta már, hogy repült,³⁹ de egy későbbi, 6000 fős megkérdezés eredménye 8%-os volt.⁴⁰

Surányi filmjében majdnem mindenki művész, amivel sugallja a repülési álmok kreativitással való összefüggését - legalábbis a bennfentesek számára.⁴¹ Bár a 70-es években még így gondolták, a kreativitás és az álomban történő repülés között nincs összefüggés.⁴² Igaz, akik repülnek, úgy gondolják, hogy nagyobb befolyással rendelkeznek az életük felett: annak eseményei inkább tőlük, mintsem a külső feltételektől függenek⁴³ és inkább introvertáltak, érzelmileg stabilak.⁴⁴ Egy 16 éves kutatás során, amelyben 6701 álomból 115 repülési álom fordult elő (1,72%),⁴⁵ azt figyelték meg, hogy nagy különbségek vannak a repülés módjában: a testhelyzetben, a cselekvésben, illetve abban, ami a repülést kiváltja, például egy másik személy jelenléte, s maga a lucid álmodás is hatással van a repülési álmok karakterére. A luciditást kiválthatja a lehetetlenség-érzet: „lebegek, tehát álmodom”, illetve fordítva: a lucid álomban kipróbálják, tudnak-e repülni.⁴⁶ Surányi filmje ezen a ponton kapcsolódik az előző műhöz: mivel a repülési álmok zöme lucidus, a lucid álmodók többet repülnek, mint a nem tudatos álmodók.⁴⁷

Katarina Šević: *The Common Dream Book* (2003–)

„Állok az állomáson. Nagy, fényes állomás, ismeretlen számomra. Búcsúzkodom a szüleimtől, vagy valakitől, akihez közel állok. Amíg búcsúzkodunk, elmegy a vonat a csomagjaimmal. Pánikot érzek, mert ez volt mindenem.”

(*The Common Dream book.* 7.)

„Állok az állomáson, ugyanaz az állomás, mint a többi álmomban, amit a való életből nem ismerek. Amíg búcsúzkodunk (valakitől, de nem tudom pontosan kitől, kiktől), valaki elszalad a csomagjaimmal. De nem tudok utána futni, mert földbe gyökerezik a lábam, nem bírok megmozdulni. Ilyenkor mindig nagyon fáradtan ébredek, természetesen.”

(*The Common Dream book.* 7.)

„Amikor majdnem 2 éve a skóciai Aberdeenbe költöztem, heteken keresztül visszatérő álmom volt, hogy „hazaugrom”, de tudom, hogy nagyon gyorsan vissza kell utaznom Skóciába, hiszen „holnap dolgozom”. Persze az Istennek nem tudtam visszautazni...”

(*The Common Dream book.* 17.)

A harmadik mű szintén *álmogyűjtemény*, de alkotója nem repülési, hanem ellenkezőleg, a gyakori⁴⁸ *szorongásos álmokkal* foglalkozott. Šević is szisztematikusan tudósként járt el, s könyvvé fűzött gyűjteményét először a Dorottya Galériában⁴⁹, majd a már említett, *Ébredni alszom, lefeküdni kelek föl* című, a Stúdió Galériában megrendezett kiállításon mutatta be 2016-ban - magyar, horvát, német és angol nyelvű szövegekkel. A *The Common Dream Book* ismeretlen elbeszélői között vannak Magyarországra (Jugoszláviából, Romániából) és Magyarországról (Amerikába, Ausztriába) menekülők, akiknek utazással kapcsolatos *álm-elbeszélései* Šević helyett beszélnek.⁵⁰

Azt tudjuk, hogy Surányi Nórának is vannak repülési álmai (ő a 20. válaszadó), azt viszont nem, hogy Kaszásnak vagy Kristófnak is van-e ilyen direkt kapcsolata a tudatos álmodáshoz, de az több, mint valószínű, hogy Katarina Šević saját élményből dolgozott. Šević Szerbiában született,⁵¹ 1999-ben már Budapesten, a Magyar Képzőművészeti Egyetemen tanult, jelenleg pedig Berlinben él - maga is kétszer költözött másik országba.

A 28 szöveg 51 részre bontható: néhány esetben más jellegű szöveg szakítja meg - egészíti ki - az álom-történeteket, illetve némelyikük több álom-eseményt is tartalmaz. Az álmodó olykor - mintegy magyarázat-képpen - életének történéseit fűzi álmához (6a, 13., 19., 20., 28b)⁵² vagy kommentálja azokat (23b, 24., 29). Az alábbi események - valamennyi utazással kapcsolatos - jelennek meg az álmokban:

Az álmodó lebénul, nem tudja megoldani az előtte álló feladatot, nem tudja leküzdeni az akadályt (10x: 2a, 3, 5, 8, 10a, 10b, 14a, 15., 16b., 28a); lekési, vagy fél, hogy lekési a vonatot, repülő, buszt (6x: 2a, 4a, 4b, 7a, 12b, 23a), csomagjai, iratai nincsenek meg, eltűnnek,

48 „Beccések szerint a felnőttek 60-75%-ának vannak visszatérő álmjai, melyeket általában a stressz hív elő.” ROBB i. m. 180.

49 Katarina Šević és Oravecz Tímea: PACKING-CASE - *Álmok túlélőcsomagokkal avagy túlélőcsomagok álmokkal*, Dorottya Galéria Budapest, 2000. április 25 - május 27. (<http://www.mucsnarok.hu/kiallitasok/kiallitasok.php?mid=56294a0b4d732&tax>; illetve ld. még CSATIÓS JUDIT: Használati utasítás helyett. *Exindex.hu*, 2006. május 19., <http://exindex.hu/index.php?l=hu&page=3&id=322>) Šević installációjának része volt egy ágy és egy videó is. A pakolásos videó három variációjából egy alkalommal sikerült elérnie a vonatot - a Keleti pályaudvaron.

50 Az anoním elbeszélők között lehet Šević is.

51 Novi Sad / Újvidék, 1979. Szerbia NATO bombázása 1999. március 24-től július 12-ig tartott.

52 A számok a könyvben szereplő álmok sorszámai. Ezúton köszönöm az alkotónak, hogy pdf-ben elküldte az angol nyelvű *álm-könyvet*.

vagy elfelejti magával vinni, ellopiják, elveszti őket (6x: 7b, 8, 14b, 14c, 18, 26); pakol, csomagol (6x: 2a, 4b, 9d, 23a); utazás előtt otthon keresgél, zaklatott, nem emlékszik (3x: 12a, 21, 22); éppen utazik és pánikban van (2x: vonaton 5, repülőtéren 27); nem utazhat, mert tiltva van (2x: 6b, 17); szorong, hogy csomagja túlsúlyos lesz (9c), hogy haza kell utaznia (25); stresszes, hogy munkahelyét befejezetlen munkával hagyta ott (28c); elhagyandó műterme kísértetiesé válik (9a); utazás szagot érez (9b); pogrom elől pincébe bújik (11); szárnya volt, amivel repülnie kellett volna, de nem mert (24). Egyszer bejárja a világot (2b); jó emberekkel találkozik (16a), megérkezik Utópiába a gurujával (16c).

A sort végignézve feltűnik, hogy a tipikusan szorongásos álmok között csak három kellemes található.

Az utazás, az otthon végleges elhagyása traumatikus esemény, kiváltképp akkor, ha menekülni kell. Az álom pedig - különösen a tudatos⁵³ - lehet *traumafeldolgozás*.⁵⁴ A vonat lekésése, a tehetetlenség tipikusan szorongásos álmok - a vizsgával,⁵⁵ fogvesztéssel és meztelenül a nyilvánosság előtt történő megjelenéssel együtt. A szorongásos és rémálmok

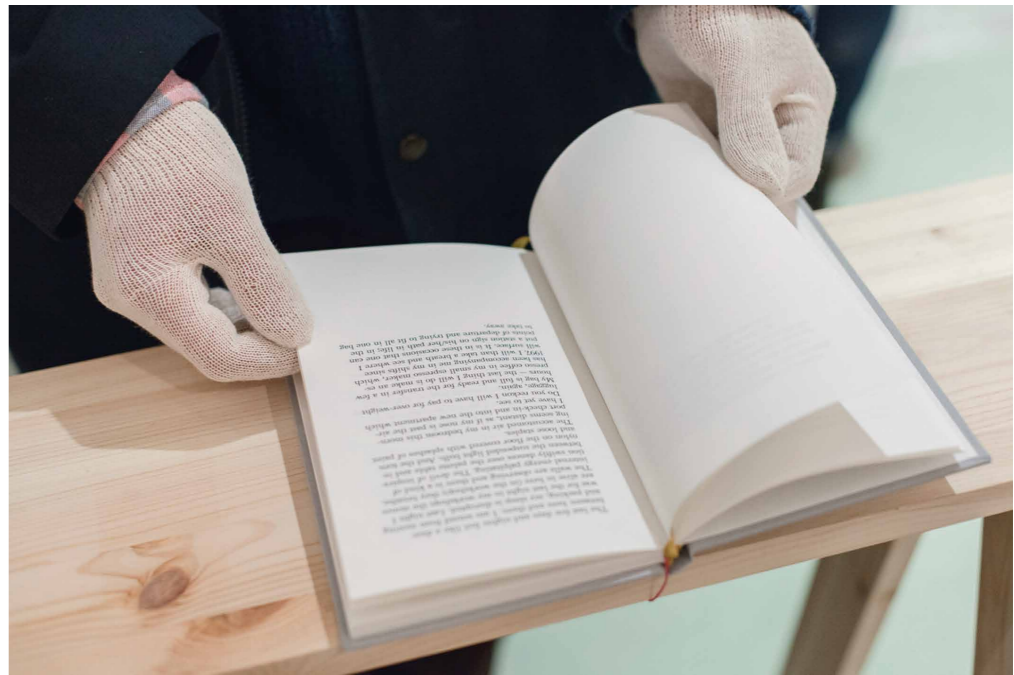
elmúlnak, miután az élethelyzet megoldódik.⁵⁶ Ilyenre példa Šević könyvében is van: „Álmomban otthon voltam kőbányai házunkban, s akartam külföldre menni, de nem lehetett. Ez a tudat annyira felizgatott, hogy ezen álom után mindig felébredtem és sokáig nem tudtam tovább aludni. Ma már ötven éve élek külföldön és ez az álom régóta nem kísért” (6.). Ehhez hasonló a 28. és 29. álmodó beszámolója is. Talán Katarina Šević munkája is egy ilyen, mások (és saját) álmain keresztül történő feldolgozás:

53 DRAAISMA i. m. 135.; ADHIP RAWAL: Could one day heal the mind by taking control of our dreams? *Conversation*, 2016. július 14., ld. <https://theconversation.com/could-we-one-day-heal-the-mind-by-taking-control-of-our-dreams-60886>; ROBB i. m. 241.

54 „A fenyegetettség szimulációs elmélet szerint... hogy kockázatmentes környezetben dolgozhassuk fel a szorongásainkat, a féltelmeinket, felkészülhessünk a stresszes helyzetekre és megbirkózhassunk a gyászszal és a traumákkal.” ROBB i. m. 124., 126. Egy másik kutatás szerint a szorongás nincs kapcsolatban az *álmotartalommal*: 30 egészséges nő 2-3 hetes periódusban álmodott 502 álmát vizsgálták (agresszív interakció, pech, hibák témára kerestek rá). Csak az álmelbeszélés hossza korrelált szignifikánsan a szorongással. IRINA DEMACHEVA - ANTONIO ZADRA: Dream content and its relationship to trait anxiety. *International Journal of Dream Research*, 12. 2. 2019, 1-7.

55 DRAAISMA i. m. 77-88. A vizsgálmok segítenek állni a stresszt. Draaisma i. m. 82. Hivatkozása: S. G. FREEDMAN: Dreamed you didn't study? Be proud, you meritocrat. *The New York Times*, 2004. szeptember 8.

56 ROBB i. m. 180, 208.

Katarina Šević
The Common Dream Book, (2003–)

Katarina Šević
The Common Dream Book, (2003–)

azáltal, hogy dolgozik velük, tudatos reflexió tárgyává teszi azokat. Katarina Šević, Surányi Nóra és a Randomroutines elemzett, álommal foglalkozó alkotásai álom és művészet kapcsolatának új összefüggéseit mutatják be: az egyik mű a témájával, a lucid álmodással, a másik kettő pedig szisztematikusan, feltáró jellegével. Ekképp a sztereotipikus, ködös látomásként kezelt álommal szemben egy tisztább, tudatosabb kép, megközelítésmód lehetőségét nyújtják.